

Prof. dr hab. Maria Piotrowska
maria.piotrowska@uj.edu.pl
Katedra Przekładoznawstwa
<https://przeklad.filg.uj.edu.pl>

Uniwersytet Jagielloński
Wydział Filologiczny, IJPH
Al. Mickiewicza 11, 31-120 Kraków
Tel. (+48) 12 663 4577

UNIwersYTET
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

Kraków, 12 grudnia 2024 r.

Wydział Filologiczny

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Marceliny Pietrygi
pt. „THE INFLUENCE OF TRANSLATION DIRECTIONALITY
ON THE COGNITIVE EFFORT OF TRAINEE TRANSLATORS”
napisanej pod kierunkiem
Prof. Uniwersytetu Śląskiego, dr hab. Ewy Gumul

Instytut Językoznawstw
i Przekładoznawstwa

KATEDRA

PRZEKŁADOZNAWSTWA

1. Uwagi wstępne i uzasadnienie wyboru tematu oraz problematyki badawczej

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Moniki Pietrygi, napisana pod kierunkiem prof. Uniwersytetu Śląskiego, dr hab. Ewy Gumul, jest przykładem empirycznej eksploracji zagadnienia przekładoznawczego i chociaż formalnie polska klasyfikacja dziedzin i dyscyplin umieszcza takie badanie w obszarze językoznawstwa, charakter pracy nie definiuje jej w pełni jako rozprawę wyłącznie o charakterze językoznawczym - interdyscyplinarne badania przekładoznawcze obejmują różnorodne motywy nie tylko studiów nad językiem, ale także nad aspektami psychologicznymi, społecznymi, technologicznymi, literackimi i innymi przekładu. Celem recenzowanej pracy jest przebadanie wpływu kierunkowości tłumaczenia na wysiłek kognitywny uczących się tłumaczenia pisemnego oraz uwzględnienie nowych zmiennych w tym badaniu, które były analizowane w innych kontekstach: rozrzutu oko-klawisz EKS i średniej ważonej kwestionariusza NASA-TLX; tak więc badanie zdecydowanie wpisuje się w nurt przekładoznawstwa psycholingwistycznego, rozumianego nie jako poddomena językoznawstwa, lecz stanowiącego autonomiczny obszar interdyscyplinarnej wiedzy o przekładzie. Wykorzystanie w podmiotowym badaniu okulograficznym laboratorium badawczego w Instytucie Psychologii UŚ świadczy właśnie o potrzebie interdyscyplinarności i tę potrzebę potwierdza.

Co do wyboru tematu wyrażam jednoznaczny pogląd, iż podjęte badanie empiryczne jest celowe, a skupienie się na dotąd niestudowanych pod względem kierunkowości tłumaczenia i mierzenia wysiłku kognitywnego kolokacjach, które Doktorantka obrała jako główny obszar problemów językowych - zasadne.

2. Omówienie struktury, metodologii i zawartości merytorycznej dysertacji

Duże zainteresowanie tematyką kierunkowości w przekładzie w XXI wieku uprawnia do podjęcia badania nad jej wpływem na wysiłek kognitywny studentów, tym bardziej w Polsce, gdzie takich badań było do tej pory bardzo niewiele. Empiryczny charakter studium wpisuje się w aktualne procesualne badania przekładoznawcze z wykorzystaniem współczesnej aparatury mierzącej wskaźniki kognitywne i jest dojrzałą próbą wglębnienia się w analizowane zagadnienie.

al. Mickiewicza 9A

tel.: 12 663 43 80

katedra.przeklad@uj.edu.pl

www.przeklad.filg.uj.edu.pl

Pierwsza obserwacja dotycząca struktury rozprawy daje bardzo pozytywny jej ogłód. Tekst dysertacji liczący 238 stron, zawiera wstęp, sześć rozdziałów tekstu głównego, siódmy będący zakończeniem, Bibliografię, dwa abstrakty w języku angielskim i polskim, oraz elementy dodatkowe: 11 suplementów, w których znajdują się materiały użyte w badaniu eksperymentalnym oraz wyniki z analiz zmiennych; informacyjnie uzupełniające i wzbogacające tekst zasadniczy. Treści w poszczególnych rozdziałach podane są w porządku logicznym, a argumentacja podąża sprawdzonym w metodologii badań humanistycznych i społecznych trybem - od ogółu do szczegółu, od podstaw teoretyczno-opisowych do konkretnego empirycznego. Autorka najpierw wprowadza kluczowe pojęcie kierunkowości, od którego rozpoczyna swoją dysertację, przechodzi do omówienia przekładowych badań procesualnych w rozdziale drugim oraz w następnej części prezentuje wysiłek kognitywny. Te trzy pierwsze rozdziały tworzą teoretyczno-opisowe podstawy rozprawy. W rozdziale czwartym Doktorantka skupia się na metodologii swojego studium empirycznego i właśnie ten i następne dwa rozdziały (piąty oraz szósty) budują innowacyjność doktoratu i stanowią rdzeń przeprowadzonego studium nad wpływem kierunkowości na wysiłek kognitywny uczących się tłumaczenia pisemnego. Nie mam zastrzeżeń co do układu i konstrukcji logicznej pracy więc przechodzę do omówienia jej poszczególnych części.

Wstęp rzetelnie nakreśla zawartość treściową dysertacji, stawia cztery główne pytania badawcze i podaje cele, jest więc odpowiednim wprowadzeniem do przedstawianych zagadnień. Mały błąd logiczny wkraół się do początkowej argumentacji, w której Autorka przyjęła założenie, iż preferencje co do kierunku są jednoznaczne z poziomem wysiłku kognitywnego, i taki pogłód budzi wątpliwość, aczkolwiek został zwerbalizowany tylko we wstępnych uwagach [patrz str. 9: „*In fact, translation trainees also frequently admit that they prefer to work into their L2 (Pietryga 2022¹). These observations suggest that L1-L2 translation does not always evoke higher cognitive effort*”].

W pierwszym rozdziale Autorka rozważa problem kierunkowości w przekładzie pisemnym, kierując swoją uwagę na definicje podstawowych pojęć, których bezrefleksyjne przyjęcie może zaburzać jej postrzeganie, a nawet rodzić pewnego rodzaju uprzedzenia, co do kierunku pożądanego w praktyce przekładowej. W swoim przeglądzie odwołuje się do badań z ostatnich dwóch dekad, wyraźnie wskazując, która definicja jest ostatecznie wykorzystana w pracy (Whyatt 2019). Kolejno określa języki: rodzimy, rdzenny i obcy, co również jest relewantne przy badaniu kierunkowości, wykazując przy tym świadomość obecnych fluktuacji definicyjnych w zglobalizowanym i mobilnym świecie i decydując się - słusznie - na przyjęcie w badaniu określeń L1, L2. Szkicując przegląd badań historycznych odnoszących się do kierunkowości Autorka przedstawia główne trendy i preskryptywne opinie, koncentrując się na „złotej zasadzie” Newmarka (1988) wskazującej jedynie optymalny kierunek tłumaczenia na L1, która zasadniczo wpłynęła na poglądy późniejszych przekładowców, a następnie ważne studium empiryczne Pokorn (2004) podważające zasadę poprawności tłumaczenia wyłącznie w kierunku L2 - L1. W kontekście omawianej kierunkowości celowe wydaje się również odniesienie do zagadnienia języków o małym zasięgu, co Autorka czyni w podrozdziale 1.3. Opis praktyk tłumaczeniowych między takimi językami na europejskiej scenie komunikacji językowej właściwie charakteryzuje kontekst badania empirycznego w dalszej części dysertacji. Wartościową dyskusją jest w pracy rozwinięcie myśli dotyczącej modelu hierarchicznego Kroll & Steward 1994 (1.4), która pomaga zrozumieć podstawy kognitywne kierunkowości.

Bardzo bogate odniesienia źródłowe na temat badań nad procesem tłumaczenia znajdują się w rozdziale drugim. Dokonany przegląd metod, nurtów i kierunków badań obejmuje liczne studia, dając wyczerpujący i kompletny obraz ich rozwoju w porządku chronologicznym. Metody

---

¹ Wszystkie odniesienia do źródeł przytoczone są z recenzowanego doktoratu.

badawcze od subiektywnych protokołów werbalnych do obiektywnych zapisów keyloggingu i okulografii, przedstawione są w sposób systematyczny. Autorka w tym rozdziale dzieli się również interesującymi przemyśleniami na temat triangulacji w badaniach procesualnych, wchodząc w szczególności do introspekcji, protokołów synchronicznych i retrospektywnych, podawania wskazówek, kodowania, języka retrospekcji i innych. Opisane są różne typy protokołów głośnego myślenia i określona jest ich przydatność do badań nad procesem tłumaczenia. Następnie do dyskusji wprowadzone są poszczególne narzędzia do badania różnych aspektów tego procesu, które wystąpią w eksperymencie. Badaczka poświęca również stosowną uwagę trzem fazom zdefiniowanym w procesie tłumaczenia przy pomocy keyloggingu (*orientation, drafting i revision*). Dojrzałe i krytycznie ocenia wszystkie opisane metody: protokołów retrospektywnych, porównując ją z metodą TAPs; keyloggingu i badania okulografem. Każdą część dyskusji metodologicznej wieńczy przegląd badań z wykorzystaniem danej metody. W prezentację metod Badaczka wplata omówienie hipotezy „oko-mózg” (Just i Carpenter 1980), będącej bazowym założeniem w badaniach procesualnych i trzech zasadniczych zmiennych okulograficznych: fiksacji, sakkad i rozszerzania źrenic. W kolejnych częściach (podrozdział 2.6) bardzo treściwego rozdziału drugiego Autorka wnikliwie przygląda się również najnowszym metodom neuroobrazowania, zapożyczonym przez przekładoznawstwo z nauk neuromedycznych, takim jak elektroencefalografia (EEG), pozytonowa tomografia emisyjna (PET) oraz funkcjonalne obrazowanie metodą rezonansu magnetycznego (fMRI). W opisie kwestionariuszy, jako ostatniej przedstawionej metody w badaniach nad procesem tłumaczenia, brakuje rozróżnienia dwóch angielskich pojęć: *questionnaire* i *survey*, których oczywiście można używać wymiennie w języku potocznym, aczkolwiek w kontekście naukowym i dyskursie metodologicznym, dobrze byłoby podać ich rozróżnienie.

Rozdział trzeci traktuje o wysiłku kognitywnym w procesie tłumaczenia, który Autorka odróżnia od bagażu kognitywnego. W podrozdziale 3.3. przedstawione są zasadnicze mierniki wysiłku kognitywnego, które są następnie wykorzystane w badaniu empirycznym. Bardzo wyczerpująco podany jest przegląd współczesnych badań (np. Ferreira 2014, 2021, Whyatt 2018, 2019, Hunziker Heeb 2020) odnoszących się do mierzenia wpływu kierunkowości na wysiłek kognitywny w różnych parach językowych. Autorka słusznie uzasadnia zależność między kierunkowością a wysiłkiem kognitywnym tłumacza w przekładzie ustnym i pisemnym, jako punkt wyjścia dla swojego badania, konkludując, iż właśnie brak jednoznacznych wniosków z przeprowadzonych dotąd badań w tym zakresie zainspirował ją do podjęcia własnej próby. Jest to argumentacja logiczna i poparta istniejącym stanem rzeczy.

Czwarty rozdział, będący prezentacją planu badawczego i wprowadzeniem metodologicznym do głównej części badania, rozpoczyna się od poprawnego przedstawienia przyczyn, założeń i celu badania oraz pytań, hipotez i zmiennych badawczych. Przy mierzeniu wysiłku Badaczka zajęła się kolokacjami, jako czynnikiem językowym wywołującym problematyczność, co również stanowi *novum* w odniesieniu do kierunkowości.

W badaniu postawiono cztery główne pytania (cytuje w tłumaczeniu ze strony 101):

1. Jak kierunkowość wpływa na wysiłek kognitywny?
2. Jak trzy fazy procesu tłumaczenia [...] różnią się od siebie ze względu na kierunek tłumaczenia?
3. Jak uczestnicy opisują wysiłek kognitywny związany z tłumaczeniem kolokacji w obu kierunkach?
4. Jak kierunkowość wpływa na dokładność tłumaczenia?

Analogicznie sformułowano pięć hipotez, które opierają się na założeniu, iż tłumaczenie na język obcy wymaga więcej wysiłku kognitywnego, mimo, iż nie zawsze takie założenie zostało potwierdzone w badaniach innych autorów. Odrębnie potraktowana została zmienna niezależna, którą jest kierunkowość oraz zmienne zależne, będące mierzalnymi wskaźnikami wysiłku

kognitywnego (*average fixation duration, total gaze time, eye-key span, total task time, the length of the translation process phases: orientation, drafting and revision, number of pauses longer than 5s, mean length of pauses longer than 5s, weighted rating of the NASA Task Load Index, self-reports of cognitive effort, and accuracy*; podrozdział 4.3.4.). Opisując pięć metod użytych w celu przeanalizowania wpływu kierunkowości na wysiłek kognitywny: okulografii, keyloggingu, werbalnych protokołów retrospektywnych, *NASA Task Load Index* oraz własnego kwestionariusza, Badaczka zastosowała triangulację, łącząc w badaniu podejście obiektywne z subiektywnym, a także przeanalizowała dane zarówno pod kątem jakościowym, jak i ilościowym, co miało zapewnić możliwie największą rzetelność w interpretacji wyników. W mojej ocenie cel ten został osiągnięty. W opisie metodologii Autorka podaje szczegółowo dane o metodzie i materiałach, porusza również kwestie etyki - w celu przeprowadzenia badania ze studentami Uniwersytetu Śląskiego zgodnie z zasadami etycznymi, uzyskano pozytywną opinię Komitetu etyki. W dalszej części rozdziału szczegółowo podany jest opis grupy 35 badanych studentów anglistyki Uniwersytetu Śląskiego, procedury badawczej, a także konkretnie studium pilotażowego oraz metodologii badania głównego.

Doceniam w pracy kontekstualizowanie zagadnień, porównania z wcześniejszymi badaniami i szersze odniesienia, co daje rzetelny ogląd analizowanych zjawisk i świadczy o odczuciu i dobrym przygotowaniu warsztatowym Autorki. Przeprowadzone badanie ma bardzo istotne przełożenie na dydaktykę kształcenia tłumaczy i programy nauczania, co Autorka słusznie zauważa w podrozdziale 4.2.

Rozdział piąty przedstawia wyniki analizy badania głównego, wyniki statystyki opisowej, dystrybucję zmiennych przedstawioną w postaci histogramów, wyniki testów statystycznych: parametrycznego T-testu studenta dla prób zależnych oraz jego nieparametrycznego odpowiednika, testu Wilcozona, a Autorka bardzo starannie odnosi się do każdej z postawionych hipotez.

W tłumaczeniu L1-L2 (przytaczam w tłumaczeniu z angielskiego oryginału w rozdziale piątym):

1. wysiłek kognitywny jest większy dla badanych zmiennych zależnych (str. 126);
2. faza wstępna (*orientation*) procesu tłumaczenia jest krótsza (i tu można się zastanowić - rzeczywiście intuicyjnie przyjmuje się, że wstępne zapoznanie się z tekstem w języku rodzimym jest łatwiejsze i na tej intuicji Autorka oparła swoją hipotezę badawczą; czy jest możliwe, że odrzucenie tej hipotezy przez wynik badania wynikało z błędnego założenia?) (str. 138);
3. fazy pisania i korekty (*drafting* i *revision*) są dłuższe (str. 139);
4. zawartość treściowa i liczba protokołów retrospektywnych wskazuje na większy wysiłek kognitywny w tłumaczeniu kolokacji (str. 142);
5. dokładność w tłumaczeniu kolokacji jest mniejsza (str. 146).

W badaniu wykorzystane zostały zaawansowane narzędzia statystyczne (SPSS) i okulograficzne (Data Viewer, Translog Supervisor). Szkoda, że z 35 badanych podmiotów, 10 protokołów okulograficznych zostało odrzuconych z powodów technicznych, co Badaczka wyjaśnia wcześniej. Ostatni, szósty podrozdział rozdziału piątego omawia regresję liniową.

W rozdziale szóstym Autorka podsumowuje rezultaty badawcze w zakresie potwierdzonych i niepotwierdzonych hipotez oraz szczegółowo odnosi się do czterech, wcześniej przytoczonych pytań badawczych postawionych już we Wstępie, korelując swoje wyniki zaprezentowane w rozdziale piątym ze sformułowanymi hipotezami i spójnie odnosząc je do studiów empirycznych innych badaczy, co buduje łączność z nakreślonymi wcześniej podstawami teoretycznymi. Wywód odznacza się uporządkowaną strukturą i logiką, które z pewnością można uznać za jedną z cech wyróżniających pracę. Doktorantka umie podawać właściwe argumenty, powołując się na stosowne źródła, np. przywołując uzasadnione zastosowanie triangulacji, jako konglomeratu metod. Warto

byłoby przy omówieniu badań statystycznych, np. współczynnika Pearsona, podać punkty odniesienia do wartości liczbowych, co stanowi normę, a co jej odchylenie, dla lepszej orientacji czytelnika.

Przeprowadzony eksperyment okulograficzny z wykorzystaniem programu Translog II, protokołów retrospektywnych oraz kwestionariuszy skutecznie zmierzył wysiłek kognitywny, doprowadzając Autorkę do wniosku, iż tłumacząc na język obcy tłumacz jest bardziej obciążony kognitywnie. Pod koniec konkluzji, jakby mimochodem 'dorzucone' są kategorie poziomów problematyczności, co powoduje niejasność.

Badanie ma duży potencjał - szkoda, że Autorka zbyt zwięźle i krótko potraktowała w podsumowaniu ograniczenia studium dające asumpt do przyszłych eksploracji; nie ma w tym miejscu noty o istotnej kwestii badania studentów zamiast zawodowych tłumaczy. Grupa docelowa wskazana zresztą w tytule dysertacji jako „*translation trainees*” jest właściwie uniwersalną bolączką przekładoznawczych badań empirycznych: gdy badamy uczących się tłumaczenia i generalizujemy wyniki tworząc uogólnienia dotyczące procesu tłumaczenia, czy rzeczywiście odnosimy się do mechanizmów mentalnych w realnej pracy tłumaczy? Rzeczywistość edukacyjna i rzeczywistość rynku i pracy zawodowej nie są tożsame, pomimo wielu skutecznych prób profesjonalizacji przekładoznawstwa. Czy więc Doktorantka wykazała się świadomością tej nietożsamości? Tak, w kilku miejscach pracy komentuje fakt, iż badani są studenci, jest to jednak dylemat trudny do rozstrzygnięcia i wiele studiów empirycznych przeprowadza uznawane w dziedzinie eksperymenty i inne formy badań ze studentami przekładu, a nie tłumaczami pracującymi w branży. Rodzą się więc pytania, na ile można generalizować uzyskany wynik poza grupę docelową i na inne problematyczne zjawiska językowe oprócz kolokacji, a także czy jest potrzeba takich generalizacji? Jest to więc badanie inspirujące do dalszych dociekań naukowych.

1. Wykorzystanie źródeł

Autorka rzetelnie przebadła stan wiedzy w obszarze tematycznym i przygotowała bibliografię, która jest obszerna i adekwatna do celu dysertacji. Dotarła do publikacji na temat najnowszych badań, więc podane w Bibliografii źródła są rzetelnym odzwierciedleniem aktualnego stanu wiedzy. Autorka wgłębia się w lekturę poszczególnych badaczy, poprawnie podaje cytowania i ujmuje wykazane pozycje bibliograficzne w starannym formacie. Publikacje tematyczne są aktualne, głównie z czasopism z ostatnich dwóch dekad, co jest motywowane największym rozwojem studiów określanych jako TPR (*Translation Process Research*) dokładnie w tym właśnie okresie. Przybliżona liczba 280 pozycji naukowych podanych w Bibliografii zapewnia odpowiednie zaplecze bibliograficzne.

2. Uwagi formalne

Oceniając stronę formalną przedstawionej do recenzji pracy, stwierdzam, że rozprawa została przygotowana zgodnie z obowiązującymi zasadami i redakcja tekstu jest ogólnie staranna. Dążąc do perfekcji tekstu można zauważyć braki łączliwości w przejściach między rozdziałami, np. lukę w spójności między rozdziałem 2 i 3 - brakuje nawiązania w zakończeniu rozdziału; ale nie jest to błąd krytyczny. Brak zachowania spójności tekstu przez podanie poprawnej referencji do 'Złotej zasady' (str. 9): "*In 1988, a well-known translation researcher, Peter Newmark, stated that translators should work solely into their L1. There was also a belief that L1-L2 translation evokes significantly higher cognitive effort (Fonseca 2015; Whyatt 2018). It can be observed that the Golden Rule of Translation (Newmark 1988)*". W drugim zdaniu z cytowanego fragmentu nie jest jasne, czy obie autorki twierdzą, że tłumaczenie L1-L2 wymaga więcej wysiłku, czy tylko komentują problem.

Niewielkie zastrzeżenia budzi styl akademicki, którym Autorka się posługuje; być może nadużywanie pierwszej osoby (na przykład na początku rozdziału drugiego, str. 34: "*Then, I move on to keylogging. I devote particular attention to the stages of the translation process and Translog, one of the most popular software for keylogging. In the next section I focus on eye-tracking. I discuss the advantages and drawbacks of this method as well as basic eye-tracking variables. Next, I move on to neuroimaging...*") w opisie badania jest pewną cechą szczególną znamionującą nowoczesny styl naukowy, jednak osobiście sugerowałabym nieco większą wstrzemięźliwość w tym względzie i zamiast intensywnie używać angielskiego *I* proponowałabym zastosować inne rozwiązania stylistyczne, jak forma bezosobowa lub strona bierna.

Wskazuję również przykładowe drobne błędy językowe, które są łatwe do skorygowania i nie zaburzają wartości pracy, natomiast uwagi na ich temat mogą być pomocne w przygotowaniu tekstu do druku:

(str. 11) błąd gramatyczny: *I also like to emphasise the differences*

(str. 13) błąd w angielskiej pisowni nazwiska Marcina Lutra

(str. 15) błąd gramatyczny: *the Poland National Science Centre founded the EDiT project*

(str. 34) błąd leksykalny: *appeared in the following years* (w znaczeniu w następnych latach)

(str. 36) niezręczność stylistyczno-gramatyczna: *Five methods were also applied to the study by da Silva (2015), who enumerates the following methods:*

(str. 76) błąd w nazwisku: Michaela Albl-Mikasa

(str. 97) niezręczność stylistyczno-gramatyczna: *The aim of this study is two-fold. First and foremost, it aims to analyse the influence of directionality*

(str. 140) błąd składniowy: *It can be stated drafting phase is significantly longer in the L1-L2 translation direction.*

3. Konkluzja

Próba wypełnienia istniejącej luki badawczej jest ambitnym przedsięwzięciem, które Doktorantka kompetentnie zrealizowała, sensownie posługując się narzędziami do analizy statystycznej. Dysertacja dobrze świadczy o warsztatowym i merytorycznym przygotowaniu Badaczki, a jej lektura wzbogaca wiedzę czytelnika na badany temat i ma znaczenie aplikacyjne. Wyraźnie wskazany jest nowatorski wkład własny w odniesieniu do przeprowadzonych dotychczas i opublikowanych badań, i co jest ważne - studium mgr Pietrygi i raport z niego pobudzają do twórczych refleksji.

Podsumowując więc, stwierdzam bez wątpliwości, iż rozprawa autorstwa mgr Marceliny Pietrygi jest wartościową, nowatorską i kompetentną wypowiedzią naukową, stanowiącą interdyscyplinary przyczynek w obszarze psycholingwistycznych badań nad przekładem i spełniającą wszelkie wymogi ustawowe stawiane dysertacjom doktorskim. Wnoszę zatem o przyjęcie pracy i dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów w postępowaniu o nadanie stopnia Doktora Nauk Humanistycznych w dyscyplinie językoznawstwo.

Rekomenduję recenzowany doktorat do druku.

Maria Piotrowska

Katedra Przekładoznawstwa
IJPH, Wydział Filologiczny
Uniwersytet Jagielloński